

*Голові разової спеціалізованої вченої ради РСВР 273
у Національному університеті біоресурсів
і природокористування України
доктору юридичних наук, професору
КУРИЛУ Володимирі Івановичу*

ВІДГУК

офіційного опонента

**на дисертацію ГАРАЩЕНКА Дмитра Руслановича
на тему: «Сучасні аспекти вчинення та реалізації правочинів
щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення»,
подану до публічного захисту в разовій спеціалізованій вченій раді 273
Національного університету біоресурсів і природокористування України
на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дисертаційного дослідження

Дисертаційне дослідження Гаращенко Дмитра Руслановича присвячене комплексному аналізу правочинів щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення та виконане на актуальну для сучасної юридичної науки тему.

Земельні ділянки сільськогосподарського призначення традиційно належать до найбільш цінних об'єктів права власності та виступають основою продовольчої безпеки держави, економічного розвитку аграрного сектору та забезпечення раціонального використання природних ресурсів. У зв'язку з цим законодавець історично встановлював для таких земель особливий правовий режим, який відрізняється від режиму інших категорій земель та передбачає значну кількість спеціальних правил щодо їх використання, охорони та обігу.

Особливого значення проблематика правочинів щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення набула після реформування земельного законодавства та відкриття ринку земель сільськогосподарського призначення. Протягом останніх років відбулися суттєві зміни у правовому регулюванні земельних відносин, що обумовили необхідність переосмислення багатьох традиційних наукових підходів до розуміння правового режиму таких земель, порядку набуття та реалізації прав на них, а також особливостей вчинення відповідних правочинів.

Практика застосування земельного законодавства свідчить про наявність численних проблем, пов'язаних із визначенням правової природи земельних правочинів, співвідношенням норм цивільного та земельного права, реалізацією переважних прав, встановленням меж свободи договору та визначенням особливостей участі різних суб'єктів

у земельному обороті. Значна кількість законодавчих новел потребує належного теоретичного осмислення та наукового супроводу.

На цьому тлі позитивно оцінюється прагнення автора здійснити комплексне дослідження не окремих видів договорів чи способів набуття земельних прав, а всієї системи правочинів щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Обраний дисертантом підхід дозволив розглянути досліджуване явище у взаємозв'язку його основних елементів та сформувати цілісне бачення відповідного правового інституту.

Враховуючи викладене, тема дисертації є актуальною як для розвитку науки земельного та цивільного права, так і для вдосконалення правозастосовної практики та подальшого реформування земельного законодавства України.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Дисертація характеризується належним рівнем теоретичної підготовки автора та достатньою аргументованістю основних наукових положень і висновків.

Для досягнення поставленої мети дисертантом використано комплекс загальнонаукових та спеціально-юридичних методів дослідження, застосування яких дозволило всебічно проаналізувати проблематику правочинів щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Зокрема, використання формально-юридичного методу сприяло з'ясуванню змісту чинних нормативно-правових актів, системно-структурного методу – дослідженню взаємозв'язків між окремими елементами правового механізму регулювання земельних відносин, а порівняльно-правового методу – встановленню особливостей окремих правових конструкцій та їх місця в системі права.

Теоретичну основу дисертації складають праці провідних вітчизняних учених у галузі земельного, аграрного, цивільного та господарського права. Автором опрацьовано значний обсяг наукової літератури, що дозволило відобразити основні доктринальні підходи до вирішення досліджуваних проблем.

На належному рівні використано нормативну базу дослідження. У роботі проаналізовано положення Конституції України, Земельного кодексу України, Цивільного кодексу України, спеціальних законів та підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють відносини щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

Слід позитивно відзначити прагнення автора поєднати теоретичний аналіз із потребами правозастосовної практики. У роботі простежується орієнтація не лише на дослідження законодавчих положень, а й на пошук практичних шляхів удосконалення правового регулювання відповідної сфери суспільних відносин.

Загалом результати проведеного дослідження свідчать про достатній рівень обґрунтованості сформульованих висновків та рекомендацій.

Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження

Наукова новизна дисертації полягає у здійсненні комплексного дослідження правочинів щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення в умовах сучасного етапу розвитку земельного законодавства України.

Однією з сильних сторін роботи є прагнення автора систематизувати існуючі наукові підходи до розуміння земельних правочинів та запропонувати власне бачення їх класифікації. Значний інтерес становлять висновки дисертанта щодо особливостей суб'єктного складу правочинів із земельними ділянками сільськогосподарського призначення, а також спроба визначити характерні ознаки змісту таких правочинів.

Наукову цінність становить дослідження особливостей реалізації правочинів щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення, включаючи питання переходу прав на земельні ділянки, здійснення переважних прав та визначення спеціальних умов дійсності відповідних правочинів.

Дійсно новаторським є підхід автора, що пропонує розглядати земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної і комунальної власності з одного боку, і земельні ділянки на праві приватної власності попри належність до однієї категорії земель як об'єкти різних систем правочинів, з різним вольовим аспектом таких правочинів, між якими не слід ставити знак рівності. Автор справедливо відмічає що категорія земель одна, але спектр можливостей і передумов щодо вчинення правочинів для їх сторін – неоднаковий, і в подальшій правотворчій і правозастосовній практиці та наукових дослідженнях цей дуалізм слід враховувати, з чим і ми однозначно погоджуємося.

Заслуговує на увагу прагнення автора запропонувати власні підходи до вирішення окремих дискусійних проблем земельно-правової науки. Незалежно від того, наскільки окремі положення можуть бути предметом наукової дискусії, вони свідчать про самостійність проведеного дослідження та наявність авторської наукової позиції.

Серед переваг також слід зазначити ретельну спробу побудови багаторівневої систематики типів, видів правочинів, механізмів реалізації і розгалуженої типології переважних прав, що реалізуються при вчиненні таких правочинів.

Позитивно характеризує дисертацію й те, що значна частина сформульованих висновків спрямована не лише на розвиток теоретичних положень, але й на вдосконалення чинного законодавства та практики його застосування.

Практичне значення одержаних результатів

Практична цінність дисертаційного дослідження полягає у можливості використання його результатів у різних сферах юридичної діяльності.

Сформульовані автором висновки та пропозиції можуть бути враховані під час підготовки змін до земельного законодавства України та вдосконалення нормативно-правового регулювання обігу земель сільськогосподарського призначення.

Окремі положення роботи можуть бути використані органами державної влади та органами місцевого самоврядування під час реалізації повноважень у сфері земельних відносин, а також суб'єктами правозастосування при вирішенні практичних питань, пов'язаних із вчиненням правочинів щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

Практичний інтерес становлять висновки автора щодо вдосконалення порядку реалізації переважних прав, визначення особливостей участі різних суб'єктів у земельних правовідносинах та усунення окремих законодавчих неузгодженостей.

Результати дослідження можуть бути використані у навчальному процесі під час викладання дисциплін земельно-правового циклу, при підготовці навчально-методичних матеріалів, підручників і навчальних посібників.

Повнота викладення результатів дослідження в наукових публікаціях та апробація результатів дослідження

Основні результати дисертаційного дослідження достатньою мірою висвітлені у 6 наукових публікаціях автора та пройшли необхідну апробацію.

Опубліковані наукові праці охоплюють ключові аспекти тематики дисертації та відображають основні результати проведеного дослідження. Їх зміст узгоджується з положеннями, що виносяться на захист, та дозволяє зробити висновок про достатній рівень оприлюднення результатів дослідження. Всі праці одноосібні, на всі є посилання в тексті дисертації. Водночас цитування власних робіт обмежене за обсягом і дисертація не відтворює повністю змісту наукових статей дисертанта.

Результати наукової роботи доповідалися та обговорювалися на наукових і науково-практичних конференціях, що сприяло їх фаховому обговоренню та перевірці у науковому середовищі.

Таким чином, результати дисертаційного дослідження пройшли належну апробацію та достатньо повно відображені у наукових працях автора.

Відсутність порушень академічної доброчесності

Проведений аналіз дисертації дає підстави для висновку про дотримання здобувачем принципів академічної доброчесності.

Дослідження має самостійний характер, містить власні наукові висновки та пропозиції автора щодо вирішення актуальних проблем правового регулювання правочинів із земельними ділянками сільськогосподарського призначення.

У роботі належним чином оформлено посилання на використані нормативно-правові акти, наукові праці та інші джерела інформації. Наукові положення, запозичені з праць інших авторів, супроводжуються відповідними посиланнями та використовуються з дотриманням загальноновизнаних вимог академічної етики.

Структура дослідження, зміст його окремих положень та характер викладення матеріалу свідчать про особистий внесок здобувача у розроблення досліджуваної проблематики. Ознак академічного плагіату, фабрикації чи фальсифікації наукових результатів під час ознайомлення з дисертацією не виявлено.

Дискусійні положення та зауваження

1. На с. 158 дисертації автор стверджує: «Поділ і об'єднання земельних ділянок сільськогосподарського призначення представляє собою односторонній цивільний правочин власника земельної ділянки...». Далі на цій же сторінці автор зазначає, що передумовою такого правочину є: «замовлення, складання та затвердження технічної документації з поділу чи об'єднання земельних ділянок».

На нашу думку, саме наведений фрагмент свідчить про суперечність авторської концепції. Якщо виникнення нового об'єкта цивільних прав пов'язується із землевпорядною документацією, кадастровими процедурами та державною реєстрацією, то йдеться про складний юридичний склад, а не про правочин у розумінні ст. 202 ЦК України.

Більше того, така позиція суперечить правовому висновку Великої Палати Верховного Суду у справі № 688/2908/16-ц від 29.09.2020, де формування земельної ділянки розглядається як юридичний факт створення об'єкта цивільних прав, а не цивільний правочин.

При цьому дисертант повторює зазначену тезу також у науковій новизні (с. 7 дисертації), у висновках (с. 169 дисертації) та в опублікованій статті «Поділ, об'єднання та зміна цільового призначення земельної ділянки як цивільний правочин», що свідчить про послідовне відстоювання спірної концепції протягом усього дослідження.

На думку офіційного опонента, більш обґрунтованим було б розглядати поділ та об'єднання земельних ділянок як юридичні факти або складні юридичні склади, окремими елементами яких можуть виступати цивільні правочини.

2. На с. 164 у висновках до дисертації автор зазначає: «земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності ... продовжують залишатись майном, процедура розпорядження яким відмінна від цивільно-правового розсуду власника і визначається імперативними нормами, які виключають дискрецію суб'єкта владних повноважень, що здійснює розпорядження даним ресурсом». Аналогічний висновок міститься і в положеннях наукової новизни, де автор вказує, що держава та територіальні громади фактично не можуть відмовити заявнику за наявності формальних передумов.

Подібну ж позицію не в такому явному вигляді дисертант висловлює у науковій новизні (с. 5 дисертації).

Однак така позиція не узгоджується з практикою Верховного Суду щодо застосування статей 122, 123, 124 ЗК України. Зокрема, Велика Палата Верховного Суду у справі № 520/13067/17 та Касаційний адміністративний суд у численних справах щодо відмов у наданні земельних ділянок виходять з того, що орган публічної влади здійснює оцінку дотримання вимог законодавства, містобудівної документації, документації із землеустрою та публічного інтересу. Отже, дискреція не усувається повністю, а лише істотно обмежується законом. Таким чином, автор, на думку офіційного опонента, надмірно категорично тлумачить співвідношення публічно-правового регулювання та автономії волі власника земельної ділянки.

3. У положеннях наукової новизни (с. 6 дисертації) автор пропонує розглядати спеціальну дієдатність суб'єкта як самостійну умову дійсності правочину щодо земельної ділянки сільськогосподарського призначення.

Водночас у розділі 2 дисертації (підрозділ 2.1, с. 66–80) питання громадянства України, статусу юридичної особи та інших вимог до набувача досліджуються як характеристики суб'єкта земельних правовідносин, тобто як елемент спеціальної земельної правосуб'єктності. Таким чином, в одному випадку автор фактично розглядає відповідні вимоги як характеристику суб'єкта права, а в іншому – як окрему умову дійсності правочину.

На думку офіційного опонента, така конструкція призводить до змішування різних правових категорій. Статті 203 та 215 ЦК України не містять підстав для виокремлення окремої умови дійсності правочину у вигляді «земельної спеціальної дієдатності». Більш логічним було б віднести обмеження, передбачені ст. 130 ЗК України, до сфери спеціальної земельної правосуб'єктності набувача земельної ділянки, а не до самостійних умов дійсності цивільного правочину.

4. У висновках до дисертації (с. 171) автор обґрунтовує необхідність: «змішаного підходу до застосування приписів та методів як приватно-правового, так і публічно-правового характеру» при правовій регламентації правочинів з земельними ділянками.

Водночас вже на с. 173 дисертації автор стверджує, що «існуючі конструкції обмежень у цивільному обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення являють собою імперативні норми права спеціального характеру, що застосовуються при регулюванні цивільно-правових відносин і встановлення яких продиктоване міркуваннями соціально-доктринального характеру а не інтересами спрощення цивільного обігу та зниження транзакційних витрат власників таких ділянок».

У результаті виникає методологічна суперечність. З одного боку, автор обґрунтовує необхідність подальшої лібералізації земельного ринку. З іншого – підтримує збереження переважної більшості спеціальних земельно-правових обмежень, поміщаючи їх до «умов дійсності» відповідних правочинів. При цьому у роботі не сформульовано критеріїв, які саме обмеження повинні бути скасовані, які мають бути збережені, а які потребують посилення. На думку офіційного опонента, саме відсутність чіткої моделі співвідношення приватного та публічного інтересу і відповідного правового регулювання є одним із найбільш дискусійних аспектів дисертації та потребує додаткового пояснення здобувача під час захисту.

Загальний висновок. Дисертація Гаращенко Дмитра Руслановича на тему: «Сучасні аспекти вчинення та реалізації правочинів щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення» є самостійним, цілісним і завершеним науковим дослідженням, у якому вирішено важливе наукове завдання, що полягає в комплексному дослідженні сучасних аспектів правового регулювання вчинення та реалізації правочинів щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення, а також сформульовано науково обґрунтовані висновки й пропозиції, спрямовані на вдосконалення земельного та цивільного законодавства України.

За актуальністю обраної теми, належним рівнем обґрунтованості наукових положень і висновків, ступенем наукової новизни, теоретичним і практичним значенням одержаних результатів дисертація відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами), а її автор Гаращенко Дмитро Русланович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» галузі знань 08 «Право».

Офіційний опонент, професор кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор Тетяна ЛІСОВА